

VERZET TEGEN VERKRACHTING Een case study^o

Jos Frenken*

Enige tijd geleden werd een man door de politie aangehouden die bekende in de loop van vijf jaar 43 verkrachtingen te hebben gepleegd of pogingen daartoe te hebben ondernomen. Ik kreeg inzage in de processen-verbaal van aangifte waarin de vrouwen vertelden over de terreur die zij hadden moeten ondergaan of hoe zij ternauwernood aan het geweld waren ontkomen. De vraag die bij mij opkwam was: doen vrouwen die ontkomen aan een dreigende verkrachting iets anders in de situatie dan vrouwen die daadwerkelijk gemolesteerd worden? Tot voor kort mocht deze vraag niet gesteld worden omdat die "blaming the victim" zou impliceren: wie verkracht wordt heeft zich te weinig verzet, was naïef of heeft de verkeerde dingen gedaan. Deze case study gaat over de (in-)effectiviteit van verschillende verzetreacties in een situatie waarin een verkrachting dreigt. Aan het eind van dit artikel ga ik in op de vraag of politiemensen, hulpverleners en preventiewerksters op dit terrein wel betrouwbare adviezen kunnen geven over hoe een verkrachting te voorkomen is.

In Amsterdam wordt - gemiddeld genomen - om de andere dag een aangifte gedaan van verkrachting. Het betreft in ongeveer 50% van de gevallen een onbekende dader, in 30% een bekende dader en in 20% een verkrachting die plaatsvindt tijdens een eerste afspraakje met een vrouw of nadat de dader haar ontmoet heeft in een uitgaansgelegenheid (persoonlijke mededeling zedenpolitie Amsterdam). Landelijk werden er in 1992 1351 aangiften van verkrachting gedaan (CBS, persoonlijke mededeling).

In deze casus gaat het om een dertigjarige man die hem onbekende vrouwen molesteerde. Zijn slachtoffers benaderde hij op twee manieren: hij volgde ze naar hun flat en sloeg dan toe in de woning, in liftportieken of in de garagebox of hij sleurde ze eenvoudig van de fiets, het park of de duinen in. Bij een aantal verkrachtingen werd fors tot zeer fors geweld gebruikt in de vorm van slaan en schoppen. Eerst ontkleedde hij de slachtoffers geheel of gedeeltelijk en, als een kennelijk voor hem noodzakelijk soort voorspel, betastte hij het bovenlichaam van de vrouwen. Daarna dwong hij hen hem te masturberen, moesten de slachtoffers hem oraal bevredigen of was er sprake van gemeenschap met het slachtoffer.

Omdat ik gevraagd werd door de zedenpolitie een advies over de zaak te geven, kreeg ik inzage in de processen-verbaal van aangifte. De vrouwen vertelden daarin over de terreur die zij hadden moeten ondergaan of hoe zij ternauwernood aan het geweld waren ontkomen. Wat mij opviel in de verklaringen waren de grote verschillen in reacties die de vrouwen hadden getoond op de aanval: sommigen hadden gevochten, anderen hadden geen openlijk verzet gepleegd en weer anderen waren op hem gaan inpraten. Bij een groot deel kwam het daadwerkelijk tot verkrachting of andere seksuele handelingen en een kleiner deel wist uiteindelijk de dans te ontspringen.

* Prof.dr. J. Frenken, psycholoog. NISSO, Da Costakade 45, 3521 GS Utrecht.
o Geaccepteerd voor publicatie 13 december 1993.

De vraag die bij mij opkwam was: doen vrouwen die ontkomen aan een verkrachting iets anders in de situatie dan de vrouwen die daadwerkelijk gemolesteerd worden? En zo ja, valt uit zo'n vergelijking iets te leren van de vormen van verzet die vrouwen kunnen toepassen om aan een dreigende verkrachting te ontkomen of de fysieke en emotionele schade nog enigszins beperkt te houden. Zo'n vraagstelling kan gemakkelijk het misverstand van *blaming the victim* oproepen: degenen die verkracht werden hebben zich te weinig verzet of de verkeerde dingen gedaan. Dat is niet mijn uitgangspunt: geen enkele vrouw is door haar gedrag of reactie medeschuldig aan haar verkrachting. De verkrachter is immers de meer-machtige in de situatie. Dit artikel gaat over dat kleine stuk beheersbaarheid van de situatie dat vrouwen nog overblijft als zij geconfronteerd worden met een onbekende verkrachter. Maar dat stukje kan van doorslaggevend belang zijn voor de afloop van de aanval.

Er is in ons land geen empirisch onderzoek verricht naar (de effectiviteit van) verzetreacties in een verkrachtingssituatie. Dit artikel heeft niet de pretentie die lacune te vullen. Ik bespreek hieronder de verschillende vormen van verzet die uit de processen-verbaal naar voren kwamen en die meer of minder effectief lijken te zijn om deze verkrachter af te schrikken of om aan hem te ontsnappen. Aan elk der vormen verbind ik globale adviezen die ik ontleen aan mijn analyse van het materiaal en aan de paar buitenlandse onderzoeken op dit gebied (Bart en O'Brien, 1984; Kleck en Sayles, 1990; Prentky e.a., 1986). Het aantal "respondenten" is te klein om statistische bewerkingen op het materiaal toe te passen. Het is een exploratieve case study en mijn conclusies en adviezen zijn dan ook voorlopig.

Vormen van verzet

Vluchten

Als er vluchtmogelijkheden zijn is trachten te ontsnappen altijd de beste reactie. Maar als het slachtoffer thuis is, in een garagebox of op een eenzame plek en nergens naar toe kan rennen, dan is vluchten (voorlopig) niet mogelijk. Steeds moet echter worden uitgezien naar kansen om te ontkomen. In de bebouwde kom of als er mensen aan komen lopen of fietsen is de kans op een succesvolle ontsnapping nog het grootst, ongeacht of er met een wapen bedreigd wordt. De dader is er immers zeer op gespist niet door die mensen gezien te worden en zal een achtervolging om die reden niet inzetten. In essentie wordt zijn gedrag bepaald door twee motieven: het willen plegen van de verkrachting en het niet gepakt willen worden door de politie. Het slachtoffer kan kapitaliseren op die laatste vrees.

Verbale weerstand

Als vluchten niet mogelijk is, is een andere - veel gebruikte - reactie: verbale weerstand bieden. Die kan bestaan uit gillen of om hulp roepen zodat anderen gealarmeerd worden en de dader op de vlucht slaat. Als gillen door de dader onder bedreiging onmogelijk wordt gemaakt of zinloos is omdat een eenzame plek betreft, moet het slachtoffer proberen een gesprek op gang te brengen. Ze moet trachten het gesprek in handen te nemen en te houden: "Jij wát? Hier? Nu? Kom nou, laten we eerst 'ns praten". Dit vereist natuurlijk een onverschrokkenheid en tegenwoordigheid van geest die in die situatie moeilijk is op te brengen, maar het voordeel is dat de verkrachter tijdelijk ontregeld wordt. Voor de verkrachter is het onbekende slachtoffer een object van zijn fantasie of staat zij voor een gehate persoon in zijn leven. Daarom moet het gesprek hem vastpinnen op wat hij nú aan 't doen is en met wie: "Ik

ben een volslagen vreemde voor jou. Waarom wil je mij pijn doen? Ik heb jou nooit iets gedaan" of - als hij handtastelijk wordt - "Denk je nou werkelijk dat ik je aardig ga vinden nadat je mij hebt aangerand?" De bedoeling van het gesprek is om zijn fantasie over haar af te breken zodat hij een reële persoon voor zich ziet in plaats van een fantasie-object of seksueel object. Het slachtoffer moet proberen op kalme wijze en met overtuigingskracht de boodschap over te brengen dat zij een vreemde voor hem is en dat er andere manieren zijn om een seksuele partner te vinden of om zijn boosheid uit te drukken. "Op wie ben je nou zo kwaad? Dat kan ik niet zijn. We hebben elkaar nooit eerder ontmoet". Praten bleek een veilige en betrouwbare manier om de man uit zijn fantasiewereld te halen en zijn agressie te verminderen, hoewel het niet altijd leidde tot het afwenden van de verkrachting.

De vrouw kan beter niet zeggen "Je ruïneert mijn leven" of iets dergelijks; ook een appèl doen op zijn geweten of mededogen ("Ik heb thuis twee kleine kinderen") heeft meestal weinig zin. Aan medeleven ontbreekt het de verkrachter immers per definitie. De vrouw kan beter niet vragen 'Wat zou je doen als ik jouw vriendin was?' omdat ze niet weet welke betekenis die vriendin voor hem heeft. Een motief voor verkrachting is immers niet zelden dat een vriendin de man in de steek heeft gelaten en het slachtoffer daarvoor moet boeten. Natuurlijk, veel verkrachters hebben geen boodschap aan enigerlei gesprek, maar anderen worden erdoor in de realiteit teruggebracht en stoppen hun aanval.

Fysiek weerstand bieden

Als op hem inpraten niet werkt kan een vrouw fysieke weerstand bieden door te vechten, zich te ontworstelen of op een onbewaakt moment de verkrachter omver te trappen en te vluchten. Verdedigend gedrag is het hoofd afwenden tegen kussen, de benen stijf gesloten houden en de mond dicht. Aanvallend gedrag dat effectief bleek te zijn, is met de vingers in de ogen steken, met de zijkant van de hand op oor of slaap slaan, de pink proberen te breken, tegen de knieschijf schoppen en een knietje in het kruis geven. Veel vrouwen hebben moeite met deze agressieve verdedigingstactiek of zijn bang het onderspit te delven. Verkrachters zijn zich bewust van die terughoudendheid en maken daar gebruik van. Als deze reacties succesvol bleken dan werden ze meestal meteen toegepast en werkten ze als een verrassingsaanval. Het slachtoffer moet er echter rekening mee houden dat fysiek gewelddadig weerstand bieden verhoogde agressie bij de verkrachter kan oproepen. Daar staat tegenover dat de dader meestal geen zin heeft om langdurig veel moeite te moeten doen om zijn doel te bereiken. Slachtoffers die door aanhoudend fysiek verzetplegen tijd wisten te rekken liepen wel builen en schrammen op, maar zagen de dader vaak afhaken. De omstandigheden zijn voor hem niet meer ideaal en de kansen om gehoord of gezien te worden door derden nemen almaar toe.

Niet confronterende fysieke weerstand

Sommige vrouwen vertelden de politie dat ze al dan niet gefingeerd flauw vielen, moesten overgeven, in wanhoop in tranen uitbarstten of het letterlijk in hun broek deden van angst. Andere vrouwen hadden de dader verteld dat ze ongesteld of zwanger waren. Deze niet-confronterende manieren van fysiek weerstand bieden zijn soms afschrikwekkend: het ver gaat de dader de lust en hij ziet af van zijn voornemen. Bij een klein deel van de daders roept weerloosheid van het ontredderde slachtoffer echter additionele boosheid op.

Zich schikken, zich mentaal afsluiten

Veel vrouwen zagen geen mogelijkheid het onheil af te wenden en berustten in de situatie: "Doe me geen pijn en ik zal doen wat je wilt". Ze onttrokken zich mentaal aan de situatie als een psychische verzetstrategie. Berusting was vaak het gevolg van de verlamme vrees of de overtuiging dat zo'n reactie nodig was om het er levend van af te brengen. In de meeste gevallen moet het toegeven aan de verkrachter slechts het laatste redmiddel zijn als andere pogingen om de verkrachting af te wenden hebben gefaald. Niet tegenwerken kan door de man geïnterpreteerd worden als 'instemming' en de intensiteit van het misbruik erger maken. Het is natuurlijk moeilijk voor een vrouw om te beslissen zich wel of niet inschikkelijk te betonen en veel hangt af van de mate van geweld die zij te verduren heeft gekregen en haar eigen emotionele toestand. Als een verkrachter uitzonderlijke razernij toont - iets dat maar zelden voorkomt - en veel meer geweld gebruikt dan nodig is om meegaandheid af te dwingen, kan het slachtoffer maar beter afzien van terugvechten tenzij ze inschat dat dit bij deze man werkt.

Er zijn vrouwen die achteraf veel beter dan anderen kunnen leven met het idee dat ze hebben toegegeven. Zij accepteren dat het zich schikken nodig was om de verkrachting te overleven. Inschikkelijkheid kan echter bij andere vrouwen heftige zelfverwijten en schuldgevoelens na de verkrachting oproepen. Deze vrouwen beoordelen zichzelf dan met de normen van hun omgeving over verzetplegen. Zij vinden dat ze op een of andere manier hebben gefaald omdat ze zich niet actief hebben verweerd.

Bespreking

Uit de processen-verbaal en de genoemde onderzoeken komt naar voren dat hoe actiever een vrouw weerstand biedt hoe groter de kans is dat zij de dader kan stoppen. Vrouwen die een verkrachting wisten te vermijden hadden meerdere assertieve verzetreacties vertoond, hadden direct gereageerd en herkenden het gevaar eerder. Wat een vrouw dus beter niet kan doen is volstrekt passief blijven. Een vrouw die zich gedraagt alsof ze zwak en weerloos is verhoogt haar risico op verkrachting. Er zijn echter gevaren verbonden aan het bieden van fysieke weerstand, het uiten van bedreigingen en het maken van vernederende opmerkingen. Deze conclusies en adviezen hebben nog een voorlopig karakter. Zij kunnen beschouwd worden als hypothesen die geverifieerd dienen te worden door middel van een analyse van enkele honderden processen-verbaal van aangifte over (pogingen tot) verkrachting die door een heterogene groep mannen zijn gepleegd.

Kunnen betrouwbare hulpverleners, politiemensen en preventiewerkers wel adviezen geven aan vrouwen hoe (niet) te handelen in verkrachtingssituaties? Sommigen vinden van niet. "Er zijn zoveel verschillen in het karakter van verkrachters en in de omstandigheden waaronder een verkrachting dreigt plaats te vinden en daarop heeft een slachtoffer geen invloed" (Koelewijn, 1990, p. 21). Daders vormen inderdaad een heterogene groep (Knigt en Prentky, 1990) en reageren ontegenzeggelijk verschillend op vormen van verzet (McDermott, 1979; Prentky e.a., 1986). Er bestaat dan ook geen eenduidige reactie die optimaal effectief is in alle verkrachtingssituaties. Maar dit impliceert niet dat geen globale richtlijnen in de voorlichting gegeven zouden kunnen worden. Inderdaad zal een vrouw geen kennis hebben over karakter en motieven van de onbekende dader en de tegenwoordigheid van geest missen om een inschatting van hem te maken onder deze schrikwekkende omstandigheden (Dat kan mis-

schien wel bij een dreigende verkrachting door een bekende). Een slachtoffer kan niets anders doen dan afgaan op algemene informatie over hoe de kansen op een verkrachting en additionele verwondingen te verkleinen. Informatie die bekend is uit de ervaringen van voormalige slachtoffers waarbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen het type verkrachter dat zij voor zich heeft. Welnu, onze exploratieve analyse, gevoegd bij de gegevens uit bestaande onderzoeken toont dat alle vormen van weerstand geassocieerd zijn met een substantieel lagere kans op het daadwerkelijk verkracht worden (voor een overzicht zie Kleck en Sayles, 1990). Geen verzet verhoogt de kans op het escaleren van de belaging tot een feitelijke verkrachting.

Leidt verzet tot additionele verwondingen? Het patroon dat naar voren komt uit deze analyse en andere onderzoeken is dat niet gewelddadige vormen van weerstand het risico op verwonding verkleinen of tenminste niet vergroten (Bart en O'Brien, 1984; Griffen en Griffen, 1994; Prentky e.a., 1986; Queen's Bench Foundation, 1976). Gewelddadig verzet bieden, de dader verbaal bedreigen of vernederen kan soms wel, soms niet het risico op verwondingen verhogen (McDermott, 1979; Prentky e.a., 1986; Kleck en Sayles, 1990). De resultaten van de diverse studies zijn op dit punt niet eensluidend, maar weerspreken in elk geval het algemene advies dat vaak aan vrouwen wordt gegeven sowieso maar toe te geven aan de verkrachter teneinde verwondingen te voorkomen. Zelfs al zou gewelddadig weerstand bieden de oorzaak zijn van additionele verwondingen, moet dan zo'n gegeven uitmonden in het advies maar af te zien van fysieke weerstand? Nee, geen fysiek verzet plegen verkleint weliswaar de kans op additionele verwonding, maar het vergroot de kans dat de aanranding uitmondt in een daadwerkelijke verkrachting. En deze "ruil" is onzinnig omdat de verkrachting een veel ernstiger trauma is dan de meestal lichte verwondingen die worden toegebracht (Kleck en Sayles, 1990).

Een tweede reden om beter geen adviezen over verzetreacties te geven is volgens Koele-wijn gelegen in de suggestie die van zulke adviezen uitgaat dat "vrouwen die niets tegen hun belager hebben ondernomen, zich van alles kunnen gaan verwijten en zich daardoor nog ellendiger voelen" (o.c., p. 21). Dit is echter geen zinnig argument. De vrouwen die geen openlijk verzet boden kan door niemand - ook niet door henzelf - verweten worden dom of naïef te zijn. Zij kozen onder de omstandigheden de beste reactie (zich schikken, zich mentaal onttrekken) omdat ze meenden dat hun leven op het spel stond. Geen adviezen geven trekt voorts de bodem uit onder de misdaadpreventievoorlichting die bijvoorbeeld door de politie en in zelfverdedigingscursussen wordt gegeven. Waar het om gaat is of vrouwen beter af zijn met advies gebaseerd op de analyses van de ervaringen van eerdere slachtoffers dan met folkloreverhalen zoals 'doe maar niets, het haalt toch niets uit of het maakt het allemaal nog erger'.

Het doel van verzet moet steeds zijn om uit de situatie weg te komen met de minst mogelijke beschadiging. De volgorde: vluchtpoging, om hulp roepen, verbale weerstand, niet confronterend fysiek verzet en fysieke weerstand, lijkt nog de beste kansen daartoe te bieden. Bij een ongehoorde overmacht, dat wil zeggen als het geweld veel intensiever dan nodig is om meegaandheid af te dwingen, is de ultieme reactie zich schikken en zich mentaal onttrekken aan het gebeuren. Wij realiseren ons dat vrouwen in zo'n traumatische situatie niet de tegenwoordigheid van geest hebben - of zelfs niet de tijd - om even alle manieren van verzet op een rij te zetten en de beste te kiezen. Maar kennis over hoe te handelen is het enige wapen dat een slachtoffer heeft in zo'n gevaarlijke situatie. Weet een vrouw dat ze alternatieven heeft, dan ervaart ze de situatie minder als pure overmacht en heeft ze meer kans de situatie naar

haar hand te zetten. Kennis geeft een gevoel van macht en zelfvertrouwen. En dat is nodig om te handelen in plaats van zich uit hulpeloosheid bij voorbaat bij de situatie neer te leggen.

Literatuur

- Bart, P.B. en P. O'Brien (1984). Stopping rape: effective avoidance strategies. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 10: 83-101.
- Griffin, B.S. en C.T. Griffin (1983). Victims in rape confrontation. *Victimology*, 6: 59-75.
- Kleck, G. en S. Sayles (1990). Rape and resistance. *Social Problems*, 37: 149-162.
- Knight, R. en R. Prentky (1990). Classifying sexual offenders: The development and corroboration of taxonomic models. In: W. Marshall, D. Laws en H. Barbaree (red.). *Handbook of sexual assault*. Plenum Press, New York.
- Koelewijn, J. (1990). Verkrachting. *Vrij Nederland*, 51, nr. 46: 21.
- McDermott, J.M. (1979). *Rape victimization in 26 American cities*. Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- Prentky, R.A., A. Burgess en D.L. Carter (1986). Victim responses by rapist type; an empirical and clinical analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 1: 73-98.
- Queen's Bench Foundation (1976). *Rape victimization study: final report*. Queen's Bench Foundation, San Francisco.